

II

MAJETKOVÁ DIFERENCIACE PREŠOVSKÝCH OBYVATEL

Při analýze majetkové struktury prešovských obyvatel jsme vycházeli z velikosti majetku a výše zdanění stanoveného pro jednotlivé poplatníky knihami městské dávky vnitřního města a předměstí v letech 1619—1660. Tyto knihy sloužily jako podklad pro vybírání řádné i mimořádné daně, byly tedy v podstatě rejstříky předepsaného cenzu a velmi pružně reagovaly na změny v majetnosti zdaněných. I když knihy městské dávky zřejmě nepostihovaly v úplnosti všechny složky majetku prešovských poplatníků (zvláště movitý majetek) a ani záznamy o výši zdanění majetku nevyjadřovaly jeho skutečnou hodnotu, není pro studium majetkové proporcionality jednotlivých měšťanů nezbytné zjišťovat komplikované vztahy mezi cenou majetku a daňovou sazbou. Ta byla zřejmě v praxi určována podle stanovených tax za určitý druh nemovitého majetku a v tomto smyslu může výše vyměřené městské dávky sloužit jako ukazatel poměru mezi velikostí majetku jednotlivých poplatníků a změn tohoto poměru během určitého období.

K sepsání prešovských knih městské dávky vnitřního města a předměstí v letech 1619—1660 bylo použito stejných principů a obdobného daňového klíče pro jednotlivé druhy nemovitostí. Údaje knih městské dávky v porovnání s rejstříky jsou nepochybně úplnější, protože evidovaly i poplatníky, jež v některých letech z určitých důvodů dávku neodváděli. Způsob vedení záznamů umožňoval stálou kontrolu nejen pro historika, ale i pro městskou samosprávu a poplatníky — tedy pro obě strany, které v 17. století měly přímý zájem (i když většinou motivovaný protichůdnými hledisky) na tom, aby knihy městské dávky co nejobjektivněji odrážely i majetkové relace v rámci městského celku.

Avšak již ze samotné zdaňovací praxe, řízené městskou radou podle jejich zájmů na základě určitých jednoticích a do jisté míry formálních principů, je zřejmé, že nepostihovala spravedlivě zejména poplatníky, tvořící přechod k městské chudině. Nejfrekventovanější daňovou sazbou vůbec byl poplatek 20 denárů za malý dům.¹ To však nebrání možnosti vystihnout sociální dife-

¹ Poplatek 20 denárů byl častý i roku 1551. G á c s o v á, A.: Společenská struktúra mesta Prešova, s. 361. Uherský zlatý (florén) měl 100 denárů.

renciaci městského celku podle majetkových kategorií, i když knihy městské dávky neinformují o majetkových poměrech všeho městského obyvatelstva. Příslušníky městské chudiny tento druh pramenů nevidoval.

Zdanění podléhal pouze majetek v areálu města a nejbližšího okolí. E. Fügedi² upozornil na to, že značnou část majetku Košičanů tvořily tokajské vinice, jejichž cena nebyla brána v úvahu při stanovení městské dávky. Obdobně někteří přešovští i bardějovští měšťané v 17. století v tokajské oblasti vinice vlastnili a další si pronajímali.³ Víno však zdanění podléhalo.⁴

Největší část městské dávky tvořil poplatek za domy. Roku 1619 (i později) se pohyboval ponejvíce v rozmezí 20—50 denárů, objevily se však i domy zdaňované 16 denáry, ba dokonce v polovině 17. století i 10 denáry. Nejvyšší sazba za dům byla 100 denárů (8 případů). Z tabulky I/1 vyplývá, že jen 12 měšťanů vnitřního města vlastnilo více než jeden dům a 24 měšťanů mělo dvory (tabulka II/2), které byly zdaňovány od 16 do 90 denárů. Dům představoval hlavní a ve většině případů jedinou nemovitost poplatníka. V knihách měšťanských práv se množily poznámky o dlužích majitele příslušného domu, které má vůči městu. Když dluhy dosáhly výše ceny domu, městská rada dům obstavila a po smrti majitele a jeho ženy připadl městu.⁵ V některých případech byly evidovány i soudní pokuty,⁶ odkazy z testamentů, zvláště pokud se týkaly kostelů a špitálu,⁷ ale i vyplacení podílu sourozencům,⁸ dlužné strážní poplatky⁹ i městská dávka.¹⁰ Při prodeji domu převzal nový majitel i dluhy vážnoucí na domě.¹¹ Jestliže dům vyhořel, daň byla majiteli prominuta.¹² Dům byl základní organizační jednotkou zdanění, k němu byl případně přisuzován ostatní nemovitý majetek vlastníka a zřejmě i některých jeho obyvatel mimo vlastníkovu rodinu. Např. jmění sirotka (pole a sýpka) nebylo vedeno zvlášť, ale bylo zahrnuto do daňové kvóty jeho poručníka.¹³

Další složku majetku představovala pole, která Prešované vlastnili v katastru obcí Fintice, Solivar a Malý Šariš. Zdaňovalo se podle výměry, za 1 jitro (erdtach), představující 0,69 hektaru,¹⁴ se požadoval 1 denár městské dávky.

² Fügedi, E.: Kaschau, s. 190.

³ Fügedi, E.: Der Aussenhandel Ungarns, s. 70. — Kiss, I. N.: Die Rolle der Mag-naten-Gutswirtschaft, s. 372.

⁴ Gácsová, A.: Spoločenská štruktúra Bardejova, s. 56.

⁵ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 310, 498, 513, 536, 539 v. n., kniha městské dávky vnitřního města.

⁶ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 536 v., kniha městské dávky vnitřního města.

⁷ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 302, 323, kniha městské dávky vnitřního města.

⁸ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 310, kniha městské dávky vnitřního města.

⁹ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 354, 513, kniha městské dávky vnitřního města.

¹⁰ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 338, kniha městské dávky vnitřního města.

¹¹ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 338, kniha městské dávky vnitřního města.

¹² OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 405 v., kniha městské dávky vnitřního města.

¹³ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 329, kniha městské dávky vnitřního města.

¹⁴ Suchý, M.: Dejiny Levoče I, s. 259.

Velikost pozemků se pohybovala od 1 k 91 erdtachu,¹⁵ pozemkový majetek naprosté většiny poplatníků však nepřekročil 10 erdtachů.

Pro nepřehlednost a časté opravy záznamů nebylo možno z pramenného materiálu, který jsme měli k dispozici, čerpat bližší poznatky o vývojových proměnách pozemkového vlastnictví jednotlivých poplatníků. Pečlivou analýzou zápisů jsme však podle jednotlivých městských čtvrtí eliminovali poplatníky, kteří roku 1619 vlastnili pole (tabulka II/1). Tvořili 39,63 % (235 osob) majitelů domů celého města, z toho v rámci hradeb žilo 206 majitelů domů (39,77 % majitelů domů vnitřního města), na předměstí pouze 29 (38,67 % majitelů předměstských domů).

Již z těchto poměrů vyplývá, že půda tvořila u obyvatel Prešova roku 1619 jen malou složku majetku a kromě náměstí nebylo rozdílu mezi vnitřním městem a předměstím v poměru jejího vlastnictví. Ba naopak, 99 vlastníků polí šesti čtvrtí vnitřního města kromě náměstí bylo mezi majiteli domů v těchto částech města zastoupeno jen 29,91 %. Pouze ve Slovenské ulici a v Horním předměstí vlastnila pole polovina majitelů domů. Avšak ze 187 měšťanů, jimž patřil dům na náměstí, mělo pole 107, tj. 57,22 %. Zejména obyvatelé první čtvrti vlastnili pole ve zvýšené míře (32 ze 42 majitelů domů, tj. 76,19 %). Roku 1551 platilo daň z polí 203 (56,1 %) poplatníků, z nichž většinu tvořili drobní vlastníci.¹⁶ Roku 1619 nedošlo k podstatnějšímu roztržštění či koncentraci pozemkového majetku. Spolu s demografickým růstem poklesl podíl vlastníků půdy, jejíž celkový rozsah se zřejmě mnoho nezměnil.

V letech 1619—1660 netvořilo zemědělství hlavní směr podnikání obyvatelstva Prešova, ani se jím jeho větší část nezabývala jako doplňkovým zaměstnáním. Většina chudších obyvatel vlastnila z nemovitého majetku zřejmě jen malé domky, v nichž bydleli. Práci nacházeli v řemeslnických dílnách, v obchodech či v domech a na pozemcích bohatších měšťanů. Mezi vlastníky polí měli naprostou převahu majitelé malých poliček, nejvýše do 5 hektarů. Při tehdejší trojpolní systém nemožila být využívána všechna půda. Nepochybně dosti značný podíl výměry půdy připadal na louky. Chov užitkových domácích zvířat byl rozšířen zejména na dvorech bohatých měšťanů. Pro chudší vrstvy sice představoval důležitý doplněk obživy či pramen výdělků, avšak zřejmě nemohl být provozován ve větší míře, než odpovídalo vlastnictví polí a luk.

Zahrady tvořily roku 1619 součást majetku 225 (37,94 %) prešovských majitelů domů (tabulka II/1). Z obyvatelů předměstí je vlastnilo 17 osob, tj. 22,67 %, ve vnitřním městě patřily 208 (40,15 %) měšťanům, z toho bylo 109 (58,29 %) vlastníků domů na náměstí a 99 (29,91 %) mělo dům v ostatních čtvrtích vnitřního města. Zatímco v jednotlivých částech vnitřního města byl poměr vlastníků zahrad a majitelů polí obdobný, na předměstí byl nižší.

¹⁵ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 251, kniha městské dávky vnitřního města.

¹⁶ G á c s o v á, A.: Společenská struktúra mesta Prešova, s. 365.

Zahrada byla zdaňována zřejmě podle velikosti a polohy 2—32 denáry, daňová sazba však zřídka převýšila 10 denárů. Zahrady byly patrně zdaňovány zvláště, pouze když nebyly u domu.¹⁷

Uvedenému počtu 225 majitelů domů patřily celkem 342 zahrady, v 83 případech (24,27 % zahrad) vlastnil majitel domu více než jednu zahradu, jeden měšťan ze Slovenské ulice vlastnil dokonce šest zahrad. Držba více zahrad se soustřeďovala zejména u 50 obyvatel náměstí a 14 obyvatel Slovenské ulice, avšak vyskytovala se i u poplatníků ostatních městských čtvrtí (s výjimkou Ertemlaku) a Horního předměstí. Vzhledem k situaci roku 1551, kdy bylo ve městě pouze 73—91 zahrad,¹⁸ jejich počet vzrostl více než trojnásobně. Nespornou výhodou tohoto typu pozemkového majetku bylo, že byl obděláván každoročně, intenzivním způsobem, bez ponechání třetiny půdy na úhor. Zejména se pěstovalo zelí, mrkev, řepa a cibule. Hektarové výnosy dosahovaly zhruba 100 q u zelí, 80 q u mrkve a 50 q u řepy.¹⁹ Produkce byla určena převážně na vlastní spotřebu rodiny majitele, služebnictva a zaměstnanců.

Kromě těchto zahrad evidovaly knihy měšťanských práv vnitřního města a předměstí ještě zelné zahrady (caulis), které vlastnilo 68 majitelů domů. Z toho jen jeden bydlel na Horním předměstí, 33 na náměstí a 34 v ostatních městských čtvrtích (tabulka II/2). Daňová sazba za zelnou zahradu byla 2—16 denárů. Zelí se jedlo i kyselé. Jeho obliba byla značná a pěstovalo se ve dvou druzích (bílé a červené) i mimo zelinářské zahrady ve speciálních zelných zahradách nebo i v sadech a na loukách.

Sýpky, zdaněné 6—24 denáry, tvořily součást majetku 9 obyvatel vnitřního města, z nichž 8 bydlelo na náměstí. Sýpka zdaněná 16 denáry byla roku 1627 prodána za 100 florénů.²⁰ Roku 1551 bylo ve městě 21 sýpek.²¹

Nezastavěné parcely, městiště, vlastnilo celkem 81 měšťanů a platili z nich 8—32 denárů městské dávky. Na náměstí bydlelo 32 těchto měšťanů, v ostatních částech vnitřního města 48 (z toho 23 ve Slovenské ulici), v Horním předměstí pouze jeden. V první čtvrti náměstí měli dva měšťané po dvou parcelách, jeden obyvatel Slovenské ulice měl parcely tři. Roku 1551 bylo parcel pouze 15—16 a byly jednotně a poměrně nízko zdaňovány.²²

Koželužny byly registrovány roku 1619 u 14 majitelů domů vnitřního města, po dvou měli jeden obyvatel Slovenské a jeden Maďarské ulice. Výše

¹⁷ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 93, kniha městské dávky vnitřního města. Při prodeji části zahrady u domu se daňová sazba za dům snížila o 10 denárů. — Roku 1639 koupilo město Bardějov zahradu za 46 florénů. OAB, rkp. č. 1802, r. 1626—1646, f. 347 v., hlavní účetní kniha.

¹⁸ G á c s o v á, A. Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 367.

¹⁹ K a m l e r, M.: Ogrody warzywne średniej szlachty w Wielkopolsce w końcu 16 i w pierwszej połowie 17 wieku. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 21, 1973, s 499—505.

²⁰ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 532, kniha městské dávky vnitřního města.

²¹ G á c s o v á, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 367.

²² G á c s o v á, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 367.

daně činila 7 či 14 denárů. Majitelům domů na náměstí patřilo 8 koželužen, stejně tolik vlastnili i obyvatelé ostatních čtvrtí vnitřního města. Kromě toho vlastnil roku 1617 koželužnu i podruh bydlící ve čtvrti Při hradbách I. Vzhledem k situaci roku 1551, kdy bylo v celém městě 8,5 koželužen,²³ se jejich počet zdvojnásobil. Koželužna byla vybavena zejména dřevěnými nádobami, v nichž se surové kůže máchaly, čistily a připravovaly speciálními zálivy k vlastnímu zpracování za pomoci kamence či výtazku z dubové a březové kůry. Kádě, v nichž se kůže vydělávaly, byly zakopány do země. Vydělané kůže se pak speciálními noži vyrovnávaly a případně i barvily. Zařízení koželužny bylo poměrně nákladné. Vzhledem ke spotřebě vody i používání vodního pohonu byly koželužny umístěny na březích řek či potoků a pokud možno na předměstí. I když to byla práce namáhavá a zdraví škodlivá, přinášela značné zisky. Koželuhové byli zastoupeni jen ve větších městských střediscích, v menších městech představitelé kožedělných řemesel kůže sami vydělávali nebo je kupovali už zpracované na trzích a jarmarcích.²⁴

Pivovar vlastnilo roku 1619 celkem 11 obyvatel vnitřního města. Z toho 3 bydleli ve Slovenské ulici a 8 na náměstí. U dvou z nich bylo uvedeno, že vlastní po polovině pivovaru. Za pivovar se požadovalo po 7, 10, 14 a 16 denárech městské dávky. Roku 1551 zaplatilo daň za pivovar 27 poplatníků, jen tři však měli celý pivovar.²⁵

Pětí měšťanům vnitřního města (z toho čtyři bydleli na náměstí) patřily roku 1619 vinice v okolí Prešova (tabulka II/2). Odváděli za ně po 10 a 20 denárech městské dávky.

Soupis nájemníků z roku 1617 umožňuje analyzovat i skladbu jejich majetku (tabulka II/3). Z 285 prešovských podruhů pouze 32 (11,23 %) vlastnilo pole či zahrady a 12 (4,21 %) chovalo dobytek. Pole vlastnilo 27 prešovských nájemníků, z toho po jedenácti na náměstí a v ostatních čtvrtích vnitřního města, na předměstí jen pět. Z dvaceti majitelů zahrad byli tři nájemníci z předměstí, 5 z náměstí a 12 z ostatních čtvrtí uvnitř hradeb. Avšak 15 nájemníků vlastnilo pole i zahradu, takže všech vlastníků těchto nemovitostí bylo pouze 32. Dvěma z nich patřila kromě toho i zelná zahrada, jednomu navíc i parcela a dalšímu koželužna.

Celkem mělo 12 nájemníků 12 koní, 8 krav a 2 voly. Ze sedmi podruhů vnitřního města jeden vlastnil čtyři koně, po dvou koních měli dva podruzi (jeden z nich měl i zahradu), jeden měl dvě krávy a tři podruzi měli po jedné krávi. Jeden předměstský podruh měl tři koně, další pouze jednoho, jeden choval dva voly a krávu a dva podruzi měli po jedné krávi. Šesti podruhům sloužila tažná zvířata zřejmě k provozování povoznictví. Dva z nich se účastnili dálkového obchodu a byli uvedeni v prešovských třicátkových rejstřících.

Při studiu majetkových poměrů obyvatel Prešova v letech 1619—1660 jsme

²³ G á c s o v á, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 367.

²⁴ H o r n, M.: Rzemiosła skórzane, s. 78 n.

²⁵ G á c s o v á, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 367.

vycházeli z knih městské dávky vnitřního města a předměstí, umožňujících analyzovat majetkové poměry majetného obyvatelstva, což má pro poznání průběhu změn majetkové diferenciacce celého města zásadní důležitost. Pro stanovení modelu majetkového rozvrstvení jsme poplatníky městské dávky rozdělili do šesti majetkových kategorií:

1. nic neplatící,
2. platící 1—25 denárů,
3. platící 26—50 denárů,
4. platící 51—100 denárů,
5. platící 101—200 denárů,
6. platící více než 200 denárů.

Hranice majetkových kategorií jsme stanovili tak, aby reflektovaly relativní výši majetku prešovských poplatníků jak podle velikosti daňové kvóty, tak podle struktury majetku i frekvence odvádění daňových kvót. Respektovali jsme i možnost porovnávat majetkové rozvrstvení obyvatel Prešova v 17. století s předchozím vývojem podle výsledků práce A. Gácsové i se situací v jiných městech, ačkoliv se kritéria pro výběr městské dávky místně i časově měnila.

Při rozdělení poplatníků do majetkových kategorií záleží především na vymezení vrstvy, která tvořila přechod k městské chudině, a vrstvy nejzámožnější. Jejich hranice lze určit na základě rozdílů mezi výší daně a skladbou majetku. Do druhé majetkové kategorie hraničící s městskou chudinou patřili poplatníci odvádějící městskou dávku do 25 denárů. Byli to majitelé nejmenších a nejlacinějších domů a případně i malého pole, louky či zahrady.²⁶ Většina poplatníků vlastnila pouze dům, takže výše zdanění těchto nemovitostí vyjadřuje odstupňování majetkových poměrů jejich majitelů. Nejmenší domy, k nimž nepatřil zpravidla žádný další nemovitý majetek, byly zdaňovány 20 denáry. V polovině 17. století sice existovalo i několik domů, z nichž se platilo 16, 10 i 8 denárů, avšak poplatek 20 denárů byl vůbec nejfrekventovanějším poplatkem, takže hranice 25 denárů je adekvátní pro oddělení středně zámožných poplatníků. Nejvyšší daňová sazba za dům na náměstí činila 100 denárů a mezník pro nejzámožnější prešovské měšťany šesté majetkové kategorie tvořil poplatek 200 denárů městské dávky, zámožní měšťané páté kategorie odváděli městskou dávku 101—200 denárů. Středně zámožné obyvatele Prešova, odvádějící 26—100 denárů městské dávky, jsme rozdělili na třetí a čtvrtou majetkovou kategorii hranicí 50 denárů, což představovalo druhou nejfrekventovanější daňovou sazbu za nemovitost (po poplatku 20 denárů). Pro ověření správnosti takto zvolených mezníků jednotlivých majetkových kategorií jsme jako pomocných výpočtů použili rozptyl a směrodatnou odchylku.

²⁶ K a v k a, F.: Majetková, sociální a třídní struktura českých měst, s. 269.

Rozborem údajů prešovských knih městské dávký vnitřního města a předměstí z let 1619—1660 jsme zjistili, že je nutno pro Prešov stanovit hranice majetkových kategorií rozdílně než pro Bardějov na základě analýzy deseti rejstříků městské dávký z let 1603—1645, i když je nezbytné provádět porovnání získaných poznatků. Studium obou druhů pramenů z Prešova a Bardějova potvrdilo metodický poznatek, že v každém městě bylo rozdílné odstupňování majetnosti a pojem chudý, středně zámožný a bohatý na základě výše daňové sazby.

Analýzu šesti majetkových kategorií obyvatel Prešova a rozložení majetku v městských čtvrtích v letech 1619—1660 (tabulky II/4—II/14) jsme doplnili přehledem početnosti a majetnosti jednotlivých skupin vzhledem k městskému celku (tabulky II/15, II/17—II/23). Změny v majetkových poměrech uvnitř skupin jsme sledovali i podle průměrné výše daňové sazby (tabulky II/16, II/24—II/26). Zásadně jsme oddělovali nejen předměstí a vnitřní město, ale v jeho rámci i náměstí a ostatní čtvrti uvnitř městských hradeb.

Rozdíl v majetnosti lze vyjádřit indexem majetkového zastoupení.²⁷ Je jím procentuální poměr početnosti a majetnosti v jednotlivých daňových skupinách vzhledem k městskému celku. Protože je přímo úměrný početnosti a nepřímo úměrný velikosti majetku příslušných kategorií, dosahuje nejvyšší hodnoty v málo majetných a početně silných skupinách a klesá na desetinná čísla v malých skupinách s větším majetkovým podílem. S majetkovým vyrovnáváním se blíží k jedné, což by byl případ úplné nivelizace. Čísla jsou porovnatelná v roce, z něhož pocházejí hodnoty pro výpočet. K porovnávání majetkových rozdílů mezi jednotlivými léty a příslušnými městskými částmi jejich průkaznost není vždy dosti objektivní, zvláště když se nápadněji změnil počet poplatníků. Procentuální poměr početnosti vychází v těchto případech z jiného základu a ovlivňuje stupeň majetkové disproporcionality, k jejímuž sledování má index sloužit, zvláště u málo početných skupin. Aby byly hodnoty dokonale srovnatelné, musel by celkový počet poplatníků zůstat přibližně stejný nebo podobný. Přesto však index názorně vyjadřuje majetkovou situaci v jednotlivých letech a je ho možno použít ke korelaci závěrů (tabulky II/24—II/26).

Disproporcionalitu v rozdělení majetku lze též sledovat podle rozdílu mezi procentuálním zastoupením majetku a počtu poplatníků v jednotlivých daňových skupinách a částech města.²⁸ V nemajetných či málo majetných skupinách dosahuje záporných hodnot. Číselné hodnoty takto získané mají větší rozpětí a proto jimi výrazněji vyniknou i menší výkyvy. I o tomto postupu platí však stejné výhrady jako pro index majetkového zastoupení. Oba představují jen pomocný statistický postup k zjišťování majetkových disproporcí, musí být porovnávány s daňovým trendem i s přírůstkem či úbytkem počtu poplatníků a daňové kvóty příslušných kategorií. Pro náhlé a nápadnější vý-

²⁷ Marek, J.: Společenská struktura moravských královských měst, s. 56 n.

²⁸ Suchý, M.: Vývoj majetkovéj diferenciacie levočského obyvateľstva, s. 79.

kyvy je nutno hledat zdůvodnění v přehledech, sestavených pro jednotlivé majetkové kategorie podle topografického principu (tabulky II/4—II/14).

*

Podle výzkumů A. Gácsové²⁹ byla společenská struktura Prešova z 15. století charakterizována početnou skupinou drobných majitelů nemovitostí, poměrně silnou střední vrstvou a malým počtem bohatých. Počátkem 16. století ubývalo nejbohatších měšťanů, vzrůstal počet chudých, avšak u střední vrstvy se majetkové rozdíly stíraly. V polovině 16. století pak A. Gácsová zjistila chudnutí všech vrstev obyvatel a silný vzestup spodních majetkových skupin. Prešov zařadila k zemědělsko-řemeslnickým městům.

Vývoj během druhé poloviny 16. století vyústil roku 1619 v opačný trend, projevující se vzrůstem početnosti a majetnosti středních i nejbohatších vrstev, i když skupina chudých obyvatelů zůstala početná. Ačkoliv se v tomto posunu nesporně odrážel i vzestup cenové hladiny, je trend majetkové diferenciaci dokladem progresivního vývoje městské ekonomiky od poloviny 16. století.

Z tabulek II/4—II/23 je zřejmé, že jen na počátku sledovaného období byla majetková struktura Prešova poměrně vyvážená, střední majetkové skupiny měly početní převahu i vyrovnané majetkové poměry. Tyto skupiny však početně slábly, i když jejich celkový majetek se nesnížil, což vedlo k prohlubování majetkových rozdílů. Jestliže obě skupiny oddělíme, je zřejmé, že mírné prohlubování majetkových disproporcí prodělávala čtvrtá skupina, zatímco třetí skupina vykazovala zprvu značné stírání majetkových rozdílů, k jejich narůstání docházelo až později. Současně značně vzrůstal počet obyvatelstva nemajetného. Početnost druhé majetkové kategorie neprodělala výraznější výkyvy a její majetkové disproporce se vyrovnávaly. U bohatých a nejbohatších skupin v poměru početnosti i majetnosti nedošlo k podstatným přesunům, i když v páté majetkové skupině převládl mírný trend ke stírání majetkových rozdílů.

Výsledkem změn během let 1619—1660 bylo prohlubování majetkových rozdílů na obou stranách majetkové stupnice, způsobené zejména vzrůstem počtu nemajetných obyvatel a oslabením středních majetkových skupin, jejichž majetkové protiklady zesílily. U bohatých k hromadění poplatníků nedošlo. Celkový majetek obyvatel se k roku 1629 zmenšoval, do poloviny třicátých let 17. století došlo však k mírnému vzrůstu, který byl vystřídán značným poklesem až k roku 1655. Pak byl pokles zastaven (tabulka II/15). Ačkoliv počet obyvatel neustále postupně rostl (tabulka I/2), celkový majetek právě naopak dosti značně poklesl, a to na předměstí i ve vnitřním městě.

Obdobný vývojový trend vykazoval však pouze celkový majetek měšťanů obývajících náměstí, který ovlivnil i výslednou tendenci pro vnitřní město

²⁹ G á c s o v á, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 357 n.

až k roku 1655, po němž došlo k přírůstku celkového majetku vnitřního města. Projevilo se tak zvětšení majetku jednotlivých městských čtvrtí mimo náměstí, kde došlo k majetkovému vzestupu také v letech 1624—1629 a 1655 až 1660, jinak se projevovala tendence opačná. Ta po roce 1635 zasahovala i celkový majetek na předměstí, který však v letech 1619—1635 stoupal, zejména v období 1629—1635.

Komparací údajů tabulek II/15 a I/2 zjistíme dále, že největší podíl na majetku měli obyvatelé náměstí, zvláště v letech 1624 (49,35 ‰), 1645 (50,01 procenta) a 1655 (52,03 ‰) — tabulka II/15, zatímco v těchto letech zde žilo pouze 31,12 ‰, 28,33 ‰ a 27,72 ‰ obyvatel — tabulka I/2. Poplatníci z ostatních částí vnitřního města, kde žila více než polovina prešovských obyvatel, dosáhli největšího majetkového podílu roku 1629 (45,31 ‰) a roku 1624 (41,61 ‰), avšak roku 1655 měli pouze 36,70 ‰ celkového majetku. Na počtu obyvatel se podíleli 55,80 ‰ (roku 1624), 55,88 ‰ (roku 1629) a 57,43 proc. (roku 1655). Na obyvatele předměstí připadalo 8,66 ‰ (roku 1619) až 12,27 ‰ (roku 1645) celkového majetku. Tehdy tvořili 12,65 ‰ a 14,99 ‰ obyvatel města.

Poplatníci první, druhé a třetí majetkové kategorie (tabulky II/4—II/8) měli vždy naprostou převahu v ostatních čtvrtích vnitřního města mimo náměstí. Zbytek poplatníků těchto skupin obýval vcelku rovnoměrně předměstí i náměstí. Čtvrtá majetková skupina (tabulky II/9—II/10) do roku 1635 byla rozdělena mezi náměstí a zbylé čtvrti vnitřního města, pak se soustřeďovala ve větší míře na náměstí. Do této skupiny patřilo pouze 6—8 předměstských obyvatel, převážně z Horního předměstí. Pátá majetková kategorie (tabulky II/11—II/12) byla typická pro obyvatele náměstí (zejména pro první a druhou čtvrt), kteří roku 1645 představovali 86,40 ‰ poplatníků takto zdaněných. Z ostatních částí vnitřního města k nim přibýlo 4—6 obyvatel ze Slovenské a Maďarské ulice, v letech 1655 a 1660 i z ulice Růžové, z Horního předměstí 1—3 měšťané. Nejbohatších 7—12 měšťanů šesté skupiny (tabulky II/13—II/14) obývalo první tři čtvrtě náměstí, především však druhou a třetí čtvrt, jeden z nich bydlel roku 1619 a 1624 ve Slovenské ulici.

Nejbohatší měšťané bydleli v domech na náměstí, zvláště v prvních třech jeho částech. Zvolené hranice majetkových kategorií velmi zřetelně postihly tuto nejzámožnější vrstvu prešovského patriciátu, jejíž jádro tvořila pátá a šestá majetková skupina. Vyšší střední vrstva reprezentovaná čtvrtou majetkovou kategorií se dělila mezi náměstí a ostatní čtvrti vnitřního města. Ve větší míře se soustřeďovala na náměstí po roce 1635. Tři nejnižší majetkové skupiny měly převahu uvnitř hradeb mimo náměstí.

Ze shrnujících tabulek II/15 a II/23 jsme pro podrobnější rozbor majetkové diference jednotlivých skupin prešovských poplatníků vybrali léta 1619, 1645 a 1660 (tabulky II/24—II/26). Přehledy jsme sestavili podle majetkových kategorií a ke každému jsme připojili údaje o procentuálním zastoupení poplatníků, daňový průměr jednotlivce a index majetkové diference.

Střední majetkové skupiny (třetí a čtvrtá) sice majetkový potenciál udržely v poměrné rovnováze a neztratily ani největší podíl na majetku, avšak jejich početní převaha postupně slábla a nepředstavovaly jednotný celek. Třetí kategorie se vývojem majetkových poměrů sblížovala s druhou skupinou, s níž měla vždy početní převahu. Čtvrtá majetková kategorie zase spolu s nejmajetnějšími skupinami (pátou a šestou) měla vždy největší majetkovou převahu a mohla být jejich spojencem proti ostatním chudším vrstvám městské společnosti. Kdyby se v krajním případě s těmito vrstvami spojila, měla spolu s nimi početní i majetkovou převahu nad zámožnými měšťany.

Postavení středně majetných skupin prešovského obyvatelstva tedy nebylo pevné, během 17. století se spíše oslabilo. Tyto střední majetkové vrstvy nemohly zajistit rovnováhu v sociálním rozvrstvení a stabilitu poměrů, což se projevilo v sociálním, ekonomickém, politickém a národnostním vývoji města.

Ve třetí majetkové kategorii (26—50 denárů) nepoměr mezi rozdělením majetku a zastoupením obyvatel se k roku 1645 stíral, pak se opět vyhrcoval. Stejného smyslu byly i změny ve vnitřním městě a předměstí. U čtvrté majetkové kategorie (51—100 denárů) se majetkové disproporce stále mírně zvyšovaly, zejména v rámci vnitřního města, kde se však po roce 1645 dále neprohlubovaly. Zcela opačně se vyvíjel poměr mezi početností a majetností u druhé skupiny (1—25 denárů), v níž docházelo k vyrovnávání majetkové situace. Trend vývoje celého města a části uvnitř hradeb byl shodný, zatímco na předměstí se majetkové disproporce po roce 1645 mírně zvýrazňovaly. Ve stejném smyslu probíhal vývojový trend u páté majetkové kategorie (101 až 200 denárů), avšak stírání majetkových rozdílů nebylo tak výrazné. V šesté skupině nejbohatších (více než 200 denárů) se projevila obdobná tendence pouze do roku 1645, pak se opět majetkové disproporce zvýraznily. Prvá majetková skupina (nic neplaticí) nepostihovala sice nemajetné obyvatelstvo v úplnosti a kromě toho chudoba nebyla jediným důvodem k neplacení daně, avšak i v té podobě, jak byla tato skupina evidována prameny, respektovala největší přesuny v rámci městského celku. Zatímco toku 1619 (tabulka II/24) do ní patřili čtyři poplatníci (0,68 ‰), vzrostl její podíl roku 1645 (tabulka II/25) na 13,67 ‰ (tj. 95 osob, 11,22 ‰ — 78 osob — ve vnitřním městě a 2,45 ‰ — 17 osob — na předměstí) a roku 1660 patřilo do této skupiny již 203 osob (tabulka II/26), tj. 28,54 ‰ obyvatel (24,75 ‰ ve vnitřním městě a 3,79 ‰ na předměstí).

Během let 1619—1660 tedy v Prešově docházelo k výraznému hromadění nemajetného obyvatelstva. Ubýlo majetku zámožnějších vrstev a majetková diferencovanost se prohlubovala, avšak snižování majetkové úrovně města se projevilo markantním přírůstkem obyvatel, kteří nemohli zaplatit ani nejnížší daňovou sazbu. Z vývoje majetkových poměrů jednotlivých kategorií poplatníků (tabulky II/4—II/14) je zřejmé, že došlo k posunu středně majetných vrstev ke spodním hranicím majetkové stupnice. Početnost a majetnost nejzámožnějších skupin přitom zůstala v podstatě zachována, takže se zhoršila majetková situace zejména chudších vrstev a části středně majetných

obyvatel Prešova. Týkalo se to nesporně většiny řemeslníků, kteří tvořili více než polovinu majitelů domů, a vyplývalo to z charakteru řemeslnicko-výrobní struktury Prešova, orientované na zásobování místního a oblastního trhu, kde se projevovalo určité zúžení odbytových možností, ovlivněné společensko-ekonomickým systémem země.

Změny v majetkových poměrech uvnitř poplatnických skupin je možno sledovat i podle výše daňové sazby jednotlivce (tabulky II/24—II/26). Největší výkyvy vykazoval daňový průměr páté majetkové kategorie a dokumentuje to značnou hospodářskou aktivitu jejich příslušníků. V nižších majetkových skupinách nebyly změny tak nápadné. U čtvrté skupiny rostlo průměrné zdanění velmi mírně k roku 1645 a pak slabě klesalo, u druhé poplatnické kategorie byl vývoj opačný. Jedině třetí skupina platila v průměru na jednotlivce stále větší kvótu a nespravedlivý daňový systém na ni doléhal nejtěživěji. Neúměrně jim byla zatížena i druhá a čtvrtá majetková kategorie, které spolu s třetí skupinou zaplatily většinu městské dávky. Nejbohatší poplatníci, kteří ovládali městskou samosprávu, přesunuli daňové břemeno na chudší spoluměšťany, ačkoliv více než čtvrtina z nich nebyla schopna zaplatit ani nejnižší daňovou sazbu. Od čtyřicátých let 17. století se množily případy, že městská rada rozhodla o obstavení domu chudobného poplatníka, jestliže nebyl schopen dostát daňové povinnosti a vyrovnat nedoplatky z předchozích let.

Na rozdíl od situace v Bardějově, kde došlo koncem druhého desetiletí 17. století ke zvýšení daňové sazby jako důsledek růstu cen a klesající hodnoty platidel,³⁰ v Prešově v letech 1619—1660 se neprojevil ve výši zdanění žádné přesuny, daňový klíč zůstával stejný. Je možno předpokládat, že daňová sazba, používaná při sestavování knih městské dávky vnitřního města a předměstí pro léta 1617—1662, vzestup cenové hladiny již reflektovala. Výše daňové sazby však sloužila jen jako směrné číslo pro poznání kvantitativních vztahů ve složení městského celku.

Nelze souhlasit ani s námitkou, že v údajích knih městské dávky pro rok 1645 se projevil důsledek povstání Jiřího I. Rákócziho, trvajících od počátku roku 1644. Tyto mimořádné okolnosti se v použitých pramenech i v majetkových poměrech poplatníků neodrazilo naráz a markantně, i když nesporně na ekonomiku města působily. Kromě toho jsme chtěli využít možnosti porovnání s výsledky rozboru rejstříků městské dávky Bardějova, které se po roce 1636 zachovaly pro prvou polovinu 17. století pouze z roku 1645.

Sledování daňových průměrů jednotlivých kategorií prešovských poplatníků v letech 1619—1660 potvrdilo dosavadní zjištění, že ve druhé, třetí a čtvrté majetkové skupině nedocházelo ke stírání majetkových rozdílů, ale stále se prosazovala tendence k jejich rozrůznění. Disproporce mezi počet-

³⁰ K a z i m í r, Š.: Preisbewegung als Kennziffer, s. 152 n.

ností a majetností jednotlivých skupin se na obou stranách majetkové stupnice prohloubily zejména hromaděním nemajetného obyvatelstva.

Ačkoliv se koncem dvacátých let 17. století v majetkové struktuře města poněkud omezilo působení stimulů ekonomického vzestupu, do poloviny třicátých let se výrazně prosazovaly progresivní vývojové tendence, které v podstatě převládaly až do roku 1645. Pak se objevily některé symptomy regresivní, avšak po roce 1655 se jejich působení zmírnilo. Vcelku však v majetkovém rozvrstvení obyvatel Prešova v letech 1619—1660 nedocházelo k hromaděni momentů typických pro stagnující města, právě naopak, charakter vývoje majetkové diferenciaci byl progresivní. Je nutno si uvědomit, že na rozdíl od středně majetných skupin, u nichž příznivé ekonomické trendy působily prohlubování majetkových rozdílů a jejich stírání svědčilo o zhoršující se ekonomické situaci,³¹ změny v majetkové a početní disproportionality nejzámožnějších majetkových kategorií reagovaly na ekonomické trendy opačně.

Nejblíže prešovským poměrům byla Levoča, kde se do sedmdesátých let 17. století majetková diferenciaci v podstatě stále prohlubovala, střední kategorie slábla a rostla skupina nejmenších majetků, avšak nepřibývalo tak výrazně těch, kteří neplatili městskou dávku.³² Některé shodné rysy s Prešovem je možno najít i v Trnavě, kde také roku 1634 se projeví faktory příznivější a roku 1656 tendence stagnace.³³ Určitou obdobu vykazovala i majetková diferenciaci Brna roku 1510.³⁴

Majetková struktura Bardějova v první polovině 17. století se vyznačovala převahou středně zámožných obyvatel a vyrovnanými majetkovými poměry. Na bardějovském předměstí žilo zhruba 70 % obyvatel s 55 % majetku, přibližně 30 % obyvatel vnitřního města vlastnilo tedy 45 % majetku. Vnitřní město obývali bohatí a nejbohatší měšťané, zatímco chudina a nižší střední vrstva byly většinou soustředěny na předměstí. Středně majetní byli na obou stranách hradeb počtem i majetkem zastoupeni poměrně stejnoměrně. Výsledkem změn během první poloviny 17. století bylo vyrovnávání majetkové situace a stírání majetkových rozdílů. V prvním desetiletí, koncem dvacátých a ve čtyřicátých letech se v majetkové struktuře Bardějova projeví symptomy typické pro stagnující města, ve druhém desetiletí a v polovině třicátých let 17. století se prosazovala tendence příznivější, docházelo k prohlubování majetkových disproportionací.

Ačkoliv tedy celkově majetková struktura Bardějova byla jiného charakteru než majetková struktura prešovských obyvatel a i trend jejich změn byl rozdílný, projeví se v obou městech příznaky ekonomické prosperity i tendence nepříznivé ve stejném období. V porovnání s Bardějovem bylo však

³¹ J e c h t, H.: Studien zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 19, 1926, s. 60 n.

³² S u c h ý, M.: Vývoj majetkové diferenciaci levočského obyvatelstva, s. 77.

³³ K a z i m í r, Š.: Vývoj ekonomicko-sociální struktury města Trnavy, s. 87 n.

³⁴ M a r e k, J.: Společenská struktura moravských královských měst, s. 56.

v Prešově jejich působení značně mírnější zvláště na méně zámožné obyvatel, jejichž postavení v sociální struktuře města nebylo stabilizováno do té míry jako v Bardějově.

Výsledkem rozboru údajů prešovských knih městské dávky vnitřního města a předměstí z let 1619—1660 bylo zjištění, že v majetkové struktuře obyvatel Prešova došlo k závažným změnám, majetkové rozdíly mezi majiteli domů se stále postupně prohlubovaly, i když tempo a intenzita těchto změn nebyla po celé období stejná. Vývojový trend směřoval k oslabení středních majetkových kategorií a k narůstání početnosti málo majetných a nemajetných skupin, zatímco u nejzámožnějších zůstal podíl počtu i majetnosti bez markantnějších výkyvů.

Změny v majetkové disproporcionalitě se projevíly i v jednotlivých městských čtvrtích. Pro nejzámožnější měšťany bylo typické, že se soustřeďovali na náměstí, zvláště v prvních třech jeho částech. Majitelům domů na náměstí, tvořících necelou třetinu obyvatel, patřila zhruba polovina zdaněného majetku. Čtvrti Při hradbách I a II a Ertemlak podle majetkové struktury svých obyvatel spíše inklinovaly k předměstí.

Do poloviny třicátých let 17. století se v majetkové struktuře Prešova projevovalo působení stimulů ekonomického vzestupu, které byly poněkud omezeny do poloviny čtyřicátých let. Ve druhé polovině čtyřicátých let nastoupily i některé nepříznivé symptomy a vlivy, projevující se poklesem celkové výše vybraného cenzu, signalizující materiální obtíže městské společnosti. Ve druhé polovině padesátých let se opět prosadilo oslabení těchto momentů. Celkově ve změnách majetkového rozvrstvení se uplatnila progresivní vývojová tendence, typická pro ekonomicky prosperující města.

Výsledný obraz změn v majetkové diferenciaci byl v souladu se zjištěním, k němuž jsme dospěli analýzou demografického vývoje Prešova v letech 1619—1660. V charakteru vývoje majetkové diferenciaci se tedy výrazně odrážejí změny v ekonomické, sociální i demografické struktuře města, které demografický trend zachycuje jen značně zprostředkovaně a nepřímou.

